

Vi måste byta utsikts- punkt

- att fråga, försvåra och förmedla globalhistoria

Maria Sjöberg är professor i historia vid Göteborgs universitet och redaktör för En samtidig världshistoria (2014), ett översiktsverk för studenter som presenterar världshistorien från nya utgångspunkter. Vi bad Maria ge sin syn på hur en världshistorisk utgångspunkt kan utmana historieundervisningen. Hon lyfter fram en möjlig emancipatorisk insikt: "Om världen inte nödvändigtvis måste se ut som den gör nu, ja då är allt möjligt att förändra".

Historien är nu, menar Lundahistorikerna Klas-Göran Karlsson och Ulf Zanders i sin bok om historiedidaktik.¹ Bland de många aspekter på historiebruk och historieförmedling som diskuteras i boken behandlas följaktligen hur vi, samtiden, tänker om historia och hur dessa tankar styr våra tolkningar av det förflutna. Detta är bekant för de flesta som arbetar med historieundervisning. Som exempel kan nämnas att dagens histori-

elärare ställer frågor om genus i 1600-talets samhälle, vilket förstås var otänkbart i 1800-talets historieundervisning. Förhållandet mellan nu och då är på gott och ont, men är ofrånkomligt: inte någon kan frigöra sig fullständigt från sin egen tids värderingar och normer. Vi kan dock välja att hantera problemet på olika sätt. För egen del föredrar jag att relationen mellan nu och då är synliggjord i forskningen. Andra har då möjlighet att själva bilda sig en egen uppfattning. Frågan är dock hur man gör för att synliggöra samtidsberoendet.

Källor och val av perspektiv som grepp att synliggöra vårt samtidsberoende

I historielärarna Niklas Biller och Olle Haglunds artikel, "Mötet i Calicut. Att ifrågasätta en förenklad bild av kolonialismen", redovisas fruktbara möjligheter. I artikeln illustreras hur djupt förankrade nutida värderingar kan vara och hur starkt detta påverkar tolkningar av det förflutna. Samtidigt visar de bägge historielärarna att även om det är svårt, går det ändå att förändra elevernas förutfattade meningar. Redskapet i det konkreta fallet var att låta eleverna studera källor som går på tvärs mot hävdvunna uppfattningar om europeisk kolonialism. Därmed synliggjordes att ingen grund finns för de förutfattade meningar som eleverna bar med sig. Samtidigt vanns insikten att vägen till nuet aldrig har varit självklar, och därtill att nuet inte är ett givet mål

i alla sammanhang. Kvarlevor och källor som visar att det är möjligt att göra andra tolkningar än de givna är ett sätt. I det följande tas ett annat grepp, nämligen hur val av perspektiv kan synliggöra alternativa tolkningar. Precis som artikeln kretsar min diskussion kring tre nyckelord: fråga, försvåra och förmedla.

Samtidens frågor till det förflutna reflekterar aktualiteter i samtiden och konstigt vore det annars. Globala processer, migration, ökande ekonomiska klyftor, förtryck av minoriteter, normkritiska perspektiv etc. är dagsaktuella frågor som också färgar av sig på hur vi forskar, förstår och förklarar det förflutna. Färgningen sker dock på olika sätt. Ett är att betona hur olika det förflutna är jämfört med vår tid. Skillnaderna över tid framställs då som avgrundsdjupa, och det förgångna framstår som exotiskt och mystiskt. Ett annat är att i stället betona likheter över tid. Människor har i alla tider känt, trott och tyckt ungefär på samma sätt. Människor i samma tid organiserar samhällen efter liknande principer. Parallellerna överväger skillnader. Vilket synsätt som än väljs finns risker. Jag vill peka på två, som båda är svåra att hantera. Faran för misstolkningar är uppenbar om vi utifrån likhetstanken omedvetet projicerar vår tids värderingar bakåt i tiden. Lika farofyllt är dock att utifrån olikhetstanken agera domstol gentemot det förflutna. I båda fallen är risken stor att nuet framstår som ett slags facit – och historiker vet kanske bättre än många andra att det alltid finns, och alltid har funnits, alternativa utvecklingsmöjligheter.

Det förflutnas olikhet - olikhetstanken

Ett exempel på olikhetstankens varierande konsekvenser kan vara västerlandets intryck av det kinesiska samhället på 1700-talet. För de västeuropeiska besökarna vittnade kinesisk visdom och kinesiskt porslin om en högtstående civilisation som västvärlden stod långt efter. Ödmjukt beundrades det kinesiska. Under 1800-talet byttes emellertid västvärldens känsla av underlägsenhet till sin motsats; kinesiskt samhällsliv förknippades med despoti och grymhet som ansågs

främmande för västvärlden. Kinesiskt styre förkastades och föraktades. Inte minst det sätt varpå kvinnor behandlades ansågs stötande. Trots att de västeuropeiska villkoren långt ifrån erbjöd kvinnor samma möjligheter som män, fungerade kvinnors villkor i Kina som en måttstock på den kinesiska kulturens underlägsenhet.

Varför denna omkastning? Förändringen kan knytas till den europeiska kolonialismen och de exploateringskrig som kolonialmakterna initierade. Det ekonomiska uppsving som under 1800-talet ägde rum i Nordvästeuropa och USA spelade också roll för den nya överlägsna attityden. Européernas positioner gentemot Kina färgade av sig på värderingen av landet. Samtidens villkor var således avgörande för skiftningarna. Såväl under 1700-talet som under 1800-talet uppfattades det nuvarande som fixerat för tid och evighet. Nuet var alltså en sorts facit för sin tid, precis som vi riskerar att låta nuet vara för oss i de frågor vi ställer till det förflutna. De förändrade attityderna gentemot det kinesiska samhällslivet understryker hur förgångligt nuet kan vara och skall dagens världsekonomiska läge vara riktmärke för hur vi ser på *den Andre* kan vi räkna med att attityderna förändras på nytt inom en snar framtid.

Det förflutnas likhet - likhetstanken

Lika ofta tar likheterna över tid överhand. Det förflutna framstår då som nära oss i tanke och handling, fast avståndet kan vara mycket stort. Människan förr var ungefär som vi. Det synsättet reflekteras ibland i exempelvis studier av människans allra tidigaste historia. Vad vi har med oss från våra allra äldsta släktingar och vad som har tillförts genom årtusendena är en fascinerande och mycket omdiskuterad fråga som dock inte har några självklara svar. Ingen, utom extremreligiösa grupper, förnekar evolutionens betydelse för människans historia, men i forskningen urskiljs olika inriktningar. Några lägger störst vikt vid biologiska förhållanden medan andra lyfter fram sociala och kulturella aspekter. I Bo Gräslunds kapitel i boken *En samtidig världshistoria* betonas det biologiska arvet från våra föregångare, människoaporna. Gräslund pekar bland

annat på att ledade armar, händer och axlar samt ett effektivt tumgrepp varit särskilt viktiga i den mänskliga utvecklingen: ”Utan detta förnämliga arv från aporna hade vi aldrig kunnat skapa något som ens liknar civilisation.”²

Sökandet efter människans ursprung bottnar således i ett sökande efter en art som liknar oss. Vad som finns med från den allra första tiden i Afrika för närmare tre miljoner år sedan kan vi inte säkert veta. Släktband finns mellan de olika arterna *Homo habilis*, *Homo erectus* och *Homo sapiens*, men det är *Homo sapiens* som är yngst och som liknar oss allra mest. Det betyder dock inte att *Homo sapiens* för kanske 200 000 år sedan var exakt desamma som vi. Ursprung är en sak, att fastställa när människan blev mänsklig och vad som innefattas i det mänskliga är en annan. Frågans svar kräver att det unika för människan preciseras, sådana egenskaper som andra arter saknar. Förmågan att använda redskap är inte unikt mänsklig och detsamma kan sägas om att gå på två ben, tala och kommunicera, förmåga att tänka abstrakt och symboliskt, omsorg om döda och sjuka etc. I Kerstin Cassels kapitel i boken *En samtidig världshistoria* påpekas att det kanske inte går att hitta en egenskap som kan vara mått på det mänskliga utan i stället får man tänka sig ett knippe förmågor. Cassel, som lägger särskild vikt vid kulturella och sociala aspekter, tänker sig att det speciella för människan kanske: ”...är driften och förmågan att ge sig ut i världen och överleva i nya miljöer...”. Hon konstaterar dock att när människan blev mänsklig är en tolkningsfråga där svaret alltid kommer att vara beroende av samtiden.³

Med ett långt historiskt perspektiv kan vi visa att det som sedan skulle hända inte gick att förutse

Såväl olikhets- som likhetsperspektiv ger upphov till komplikationer som försvårar eller till och med omöjliggör absoluta svar. Det blir väldigt tydligt när vi rör oss flera tusen år tillbaka i tiden. Det arkeologis-

ka materialet är sprött och fragmentariskt. Just därför öppnar det för skilda tolkningar. Men det gäller också för mera näraliggande frågor, som exempelvis europeisk kolonialism, där det är lätt att glömma bort att hur lång tid denna process tog, att en senare europeisk överhöghet inte var något som var möjligt att förutse vid sekelskiftet 1500, då de europeiska seglatserna över världshaven intensifierades. Beaktas det motstånd som européerna mötte på till exempel den amerikanska dubbelkontinenten framstår underkuvandet rentav som anmärkningsvärt. Sant är att små grupper européer med draghjälp av smittkoppor och andra epidemiska farsoter lyckades bemästra flera av de latinamerikanska högkulturerna. Men det skedde inte på en gång och motståndet var på sina håll mycket kraftigt. Under 1600- och 1700-talen skakades den latinamerikanska världen av flera omfattande upprorsrörelser där ursprungsbefolkningar protesterade mot erövrarnas villkor. I Kenneth Nybergs kapitel i boken *En samtidig världshistoria* poängteras att erövringarna tog olika lång tid: områden i nuvarande Argentina erövrades först under 1800-talet och mindre delar av Amazonas är alltså jämt orörda av europeiska erövringar.⁴

För att undgå att förmedla en bild av *den Andre* som självklart och endast underlägsen de nyanlända européerna måste hela processen belysas. Tidsperspektivet i det här fallet måste spänna över de första erövringsförsöken fram till dagens situation. Ett långt historiskt perspektiv har inte bara fördelen att processens friktioner och konflikter blir synliga, utan det är också ett redskap för att klargöra att Europas överhöghet egentligen har en ganska kort historia, men med ödesdigra konsekvenser för dem som drabbades – och ännu drabbas.

Världshistorien är samtidig - på mer än ett sätt

Det långa tidsperspektivet är en av de bärande tankarna bakom boken *En samtidig världshistoria*. Människans allra äldsta historia ägnas förhållandevis stort utrymme. På så vis finns möjlighet att följa ett område från början fram till nuet. Ett annat ledmotiv är att samtidig-

heter lyfts fram. Det gäller både samtidsberoendet i våra frågor till det förflutna men också de parallella drag som historiens samhällen uppvisar, samtidigheter. När exempelvis centralförvaltningen i Kina under Handynastin (ca 206 f. Kr. – 220 e. Kr.) utvecklade drag som erinrade om de som i samma tid kom till stånd i Rom vittnar det om att grundläggande samhällsförändringar kan vara gemensamma utan att vara påtvingade utifrån från ett gemensamt upphov. Maktkoncentrationen kring kejsarens person förenade både Kina och Rom.

En samtidig världshistoria utgår från en sorts likhets-tanke där syftet är att påminna om att vår tids gränser mellan länder och stater är moderna påfund. Av det skälet utgår boken heller inte från dagens länder och stater. I stället arbetar bokens författare utifrån de områden som bildas om haven är i fokus. Medelhavet, Atlanten, Indiska oceanen, Stilla havet är de världshav som sätter geografiska ramar i en världshistorisk kronologi. För att också lyfta fram perifera områdens betydelse behandlas ytterligare ett havsområde i den kronologiska framställningen: Nordsjön och Östersjön.

Genom att byta utsiktspunkt, från länder och imperier, till den världshistoriska utsiktspunkten tvingas också tanken att ta andra vägar än de traditionella. Perspektiven och de alternativa tolkningsmöjligheterna blir därmed flera. Därmed förmedlas en emancipatorisk tanke, grundläggande för all historieundervisning men kanske inte så ofta uttalad: om världen inte nödvändigtvis måste se ut som den gör nu, ja då är allt möjligt att förändra.

● **Text: Maria Sjöberg, professor i Historia
Göteborgs universitet**

Noter

1 Klas-Göran Karlsson & Ulf Zanders, *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*, Studentlitteratur: Lund 2008.

2 Bo Gräslund, "Människans utveckling", *En samtidig världshistoria*, Studentlitteratur: Lund 2014, Maria Sjöberg (red.), s. 84.

3 Kerstin Cassel, "Hur människan blev människa", *En samtidig världshistoria*, Studentlitteratur: Lund 2014, Maria Sjöberg (red.), s. 51-52, citerat från s. 51.

4 Kenneth Nyberg, "Världscirkeln slut", *En samtidig världshistoria*, Studentlitteratur: Lund 2014, Maria Sjöberg (red.), s. 604.

Maria Sjöberg berättar att bakgrunden till *En samtidig världshistoria* var att ett sådant verk saknades. De flesta lärosätena använde ett amerikanskt översiktsverk, där perspektiven utgick från förhållandena i Europa och i USA, alltså "Västerlandet". Det var i sig inte så konstigt men problemet var att förhållandena i Västerlandet uppfattades som självklara prototyper för världen i övrigt. Ett annat problem var att världens äldsta historia fick så lite utrymme. Ett tredje var frånvaron av genusperspektiv. *En samtidig världshistoria*, med sammantaget 41 skribenter, försöker komma till rätta med problemen genom att ta andra grepp som att låta den historiska berättelsen organiseras utifrån världshaven.

En samtidig världshistoria ges ut av Studentlitteratur. Den är rikt illustrerad. Till boken hör också en webbdelen i form av sammanfattningar, diskussionsfrågor, en interaktiv ordlista och ett omfattande kartmaterial. I webbdelen får läsaren dessutom tillgång till boken digitalt med möjligheter att markera och anteckna. För lärare som vill ta ett globalhistoriskt grepp på sin undervisning är boken ovärderlig.